

SUMMARY**Natalya Belikova****Church-and-Parish Chronicles as unexplored source on the history of Orthodoxy in Ukraine**

The article draws attention to the little studied in the Ukraine historical Source – church chronicles. These Chronicles were compiled in the parish churches of the Russian Empire in late nineteenth – early twentieth century and maintained various information about the history and daily life of the Orthodox parish.

Key words: Synod, the parish chronicles, Church historians, Parish District, parables.

Костянтин Бережко,

*Ст. викладач Кримського факультету,
Феодосійського відділення СНУ імені В. Даля*

**ПРО ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДИ
СВІДКІВ ЄГОВИ НА ЖИТОМИРЩИНІ.
РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В РЕГІОНІ**

Розповідається про початки руху релігійної громади Свідків Єгови на Житомирщині, а також про ті переслідування, яких зазнали віруючі з часу своєї діяльності в регіоні.
Ключові слова: свідки Єгови, Житомирщина

Свідки Єгови на Житомирщині мають свою давню, багату, цікаву та неоднозначну історію. Віра в Бога та в Біблію як не лише джерело літературних образів, а й як в основний закон життя, була характерною рисою українців. Тому релігійність, яку несли Свідки Єгови, не була чимось незрозумілим та чужим для України та Житомирщини зокрема.

Історія Свідків Єгови на Житомирщині має свої витоки ще з початку ХХ століття. Такий висновок можна зробити, судячи з листа Якуба Готліба до редакції журналу „Вартова Башта”, опублікованого в номері за 1 липня 1926 року в статті „Блаженні милосердні, бо такі будуть помилувані”. Це була подяка за літературу одного німця. Ось його повний зміст, який подано в оригінальному стилі:

„Кохані Брати в Господі Ісусі Христі! Я щиро вам дякую за вашу літературу, що ви нам вислали. Я отримав від вас дві Вартові Башти і дві книжочки, котрі мені дали велику радість. Я зараз роздав її людям. Кохані, в нас на Волині є около 100 німецьких братів, а українців, ще нема в правді тільки що інтересуються. Надіюся, що коли буде література о правді, то незабаром і брати будуть, бо нарід жадний слова правди. Літературу можна висилати до нас, але в (регістрованім) оплаченім листі, то напевно зайде. Се коштує, але инакше то не допускають. Ми отримали з Німеччини співанники, і Гарфу, як є на українській мові, то ми дуже бажали би мати. Ваш брат – Якуб Готліб (Німець). – Житомир, Україна” [1].

Слово „брат¹”, яким підписався Якуб Готліб, свідчить про те, що він був членом організації Свідків Єгови (чи Дослідників Біблії, як тоді називалися Свідки Єгови) або принаймні вважав себе, та інших 100 чоловік, членами цієї конфесії. На жаль,

подальша доля цих німців невідома. Серед статистики, описів, реєстрацій та інших документів, які зберігаються в Державному архіві Житомирської області (ДАЖО), будь-які згадки про цю групу знайдені не були. Залишається лише робити припущення про те, що з ними сталося і чому ніяких відомостей про них немає. Ми припускаємо кілька теорій щодо подальшої долі цієї групи віруючих.

Перша версія. Імовірно, ця група просто не зареєструвалася в офіційних представників влади згідно з вимогами, які встановлювало радянське законодавство. На той час кожній релігійній громаді згідно із законодавством надавалася свобода діяльності. Так, конституційні норми щодо свободи совісті були сформульовані в «Конституції Украинской Социалистической Советской Республики», яку затвердив 19 березня 1919 року Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові. Стаття 23 Конституції встановлювала, що Церква відокремлювалася від держави. За цією Конституцією передбачалось надання в УРСР «права убежища всем иностранцам, подвергшимся преследованиям за религиозные преступления». Однак, можливо, з часу реєстрації громади віруючі цієї конфесії підлягали державному контролю, як це було пізніше. Тому не всі громади згоджувались на реєстрацію [2].

Друга версія. У другій половині 1930-х років пройшла остання хвиля репресій, організована органами НКВС, яка торкнулась і релігійних діячів. У кількох містах Житомирщини пройшли масові репресії релігійних діячів, які нібито були членами підпільних організацій. Так, у Житомирі за належність до „контрреволюційної шпигунсько-монархічної організації” було страчено 56 колишніх священнослужителів, а в Малинському районі „викрили контрреволюційну сіоністську організацію”. Усі вироки розстрілу в 1937–1938 роках виконували в Житомирі й Бердичеві. На думку дослідників, на Житомирщині було репресовано понад 38 тисяч громадян, а також вислано з постійного місця проживання та позбавлено майна з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом боротьби з куркульством близько 30 тисяч чоловік [3]. Крім цього, відомі випадки розстрілу віруючих німців на території Житомирщини в 1937 році („Справка о реабилитации Шитека Альберта Михайловича № 10/16986-П от 29.12.1994 г.” і доповнення до неї від 26 квітня 1995 року). З огляду на вищеописані події, Дослідники Біблії, можливо, переїхали в іншу частину України чи в Німеччину, на свою батьківщину, або навіть були репресовані як інші тисячі віруючих традиційних конфесій. Ця версія узгоджується також із фактом масового виселення німців. У 30-ті роки саме з огляду на національну належність із стандартним звинуваченням “за шпигунство” чимало німецьких сімей, що були добрими господарями і не бажали йти до колгоспу, були розкуркулені і виселені. Так чинили і з релігійними керівниками, як це, наприклад, зробили з пастором п'ятидесятників Т. Адольфом у м. Коростені. А з початком Другої світової війни радянський уряд примусово виселив представників німецької національності з прикордонних районів. Решту, що залишилися після цих “великих переселень”, забрали із собою до Німеччини як “фольксдойчів” відступаючі німецькі війська [4].

Про кількість цієї німецької групи ми теж не можемо говорити однозначно. Хоча Якуб Готліб зазначив, що їх є близько ста чоловік, але їх, можливо, було і більше. У біблійних традиціях, як і в деяких народів та релігійних групах, було заведено рахувати кількість людей по чоловіках (порівняйте перший розділ від Матвія та 1 Хронік 5 роз-

діл 17, 18 вірші). Якуб Ґотліб також згадує лише „братів”, при цьому нічого не зазначає про кількість дітей та жінок.

А щодо часу появи цієї групи, то історик і спеціаліст з українознавства Н.В. Рудницька та інші науковці (Вальтер Кун, Ніколаус Арндт та інші) стверджують, що німці на території області були раніше і, що цікаво, в переважній більшості були протестантами (євангелістами) [5]. Тому не виключено, що частина із цих ста чоловік та їхніх сімей на Житомирщині (тоді – частина Волинської губернії) з’явилися набагато раніше від згаданої дати. Крім того, в Щорічнику за 2002 рік повідомлялося, що у 1912 році німецький філіал Дослідників Біблії опублікував велике оголошення в календарі, який був поширений також в Україні. Після цього німецький філіал отримав близько 50 листів від людей з України, які хотіли отримати книгу “Виклади Святого Письма”, а також передплатити журнал “Вартова Башта”. Філіал підтримував зв’язок із зацікавленими, поки не спалахнула війна 1914 року[6]. Такі зацікавлені, як показують факти, могли бути і на Житомирщині.

У будь-якому разі, судячи з великої потреби в релігійній літературі серед українського населення, місцевий люд був „жадний слова правди”, тобто слухачів проповіді Дослідників Біблії було багато. Тому, за передбаченням самого Ґотліба, планувалося, що „брати будуть” і серед українців на території губернії. Так, за дослідженнями С.І. Жилюка, протягом 1921–1924 років щорічний приріст протестантських громад в Україні становив приблизно 150–200%. За даними того ж дослідження, у Волинській губернії було до 30 тис. „сектантів”[7]. А на середину 1925 року, за даними ВАК при ЦК КПБ(У), кількість „раціоналістичних сектантів” (до яких прираховували і Свідків Єгови) зросла в шість разів, що становило 1 578 громад [7].

Звичайно, тут недоречно порушувати питання про те, хто стояв біля витоків цієї конфесії в Україні: західні українці чи житомиряни... Але лист Ґотліба однозначно говорить про досить давню історію Свідків Єгови на території Житомирської області та про велику духовну потребу місцевого населення. Це підтверджує також і звіт роз’їзного наглядача², опублікований у „Вартовій Башті” за 1 січня 1927 року [69: 15]. Подаємо мовою оригіналу:

«Праця на Великій Україні. Тут треба сказати, що ще майже нічого не роблено, помимо зусильних старань — видко, що ще не прийшов на се назначений час був. Треба згадати, що на подані адреси братами вислані книжки, принесли свій овоч, на які ми вже з кількох сторін Київської і Волинської губернії отримали відповідь а з тим і проханне о ще більшу висилку. Найбільше цікавим для заінтересованих є Божий плян та книжка Фотодрама, яка обнимає картини і в скороченню подає історію світа. Маємо надію в Бозі через Господа Ісуса Христа, що з сим роком Господь побільшить і поблагословить нам нашу нагоду в його службі».

Роз’їзний наглядач повідомляє, що замовлену літературу вислали в різні куточки Київської та Волинської губерній. Особливо цікавила місцевих жителів книга фотодрама „Сотворення”. Нагадаймо, що Житомирщина входила в обидві ці губернії, тому фотодрама та інші видання Товариства “Вартової Башти” певно були прислані і на її територію. Свій звіт наглядач закінчив надією на „побільшення нагоди” проповідування в цих краях. Через кілька десятків років його надія справдилась.

Якщо вірити „Підтвердженню³”, підписаному роз’їзним наглядачем Ананієм Грогулем, то Свідки Єгови знову з’являються на Житомирщині одразу після війни,

а саме в 1946 році. Ананій Грогуль не зазначив, як це сталося і з якою метою члени громади прибули на Житомирщину (точніше в Житомир). Скоріше за все, поява Свідків Єгови була пов'язана не з постійним проживанням на території області, а з короткотривалою благовісницькою роботою. Це узгоджується з практикою Товариства, оскільки зразу після війни серед віруючих лунав заклик до активно-проповідницької роботи в інших віддалених місцевостях – Східній Україні, Сибіру тощо [8].

Відомо також те, що в місто Малині (Житомирська область) після війни з Югославії приїхав Володимир Альбертович Шитік, який дотримувався вчень Свідків Єгови, проте не був членом цієї організації. Тут він одружився з Надією Миколаївною, і через деякий час вони переїхали в Росію, де прийняли хрещення, тобто стали офіційними членами організації, в середині 60-х років. На Житомирщину подружжя повернулося лише в 1970-х роках.

Однак у середині 50-х років, недалеко від Малина, на станції Ірша, проживала Г.З.Степаненко, яка вважається першим Свідком Єгови повоєнного часу. Галина Зіновіївна була репресована в 1950 році. Під час ув'язнення в 1950–1956 роках познайомилася зі Свідками Єгови. Після звільнення стає активним членом громади, залишившись на станції Ірша.

Про результати проповідування та діяльності Свідків Єгови в повоєнні часи, на жаль, нічого не відомо. Ніяких документальних згадок про Свідків до 70-х років знайдено не було. Найдавнішою архівною згадкою про Свідків Єгови вважається «Справка о некоторых явлениях в деятельности религиозных организаций... в г. Бердичеве» 1977 року, де подається звіт про усі незареєстровані конфесії м. Бердичева [9]. У документі зазначалося, що на 1977 рік в області вже було 30 „сектантів-єговістів”, себто владою підтверджено факт існування конфесії на території області ще до 1977 року. Проте більш конкретно про появу та діяльність Свідків Єгови на Житомирщині інформує документ відділу у справах релігії при облдержадміністрації. У цьому документі зазначено: „перші спроби організованої релігійної діяльності незареєстрованих груп „свідків Ієгови” відносяться до 197–1978 рр. Під впливом існуючої з післявоєнних часів активної групи віруючих з м. Шепетівка Хмельницької області з'являються осередки ієговістів в м. Житомирі та м. Нов.-Волинському”.

Однак керівники релігійної громади того часу відзначають, що „перші спроби організованої релігійної діяльності” були ще раніше від вказаної дати. Так, П.М. Адамчук (м. Рівне) згадує, що почав їздити в Бердичів (саме тут почалися перші організовані зустрічі) для доставки релігійної літератури, збору звітів з проповідницької роботи та проведення „Спомину”⁴ ще в 1971 році. Як згадує Петро Макарович, на місця уже тоді регулярно проводилися зустрічі в кількості 7 чоловік⁵, з Житомира на „студію” їздив Екельт, німець за національністю. Проводив студію Павло Рудюк, який, за даними місцевої преси, хрещення „приймав у 1972 р. від „братів” з Ровенської та Львівської областей, проживаючи уже в Бердичеві” [10]. Інший керівник групи, Петро Михайлович Кривенко (м. Шепетівка, Хмельницька область), згадує, що їздити почав у Бердичів з 1972 року, а регулярно відвідувати групу взявся з 1973 року. Петро Михайлович робить припущення про те, що саме Екельт і був першим свідком серед тієї групи, оскільки віровчення свідків прийняв одразу після війни.

Крім кількох архівних джерел, інших документів, що могли б підтвердити слова вищевказаних людей, в ДАЖО знайдено не було. Хоча Свідки Єгови існували як

незареєстрована конфесія в усіх куточках області, але місцева влада воліла не згадувати про неї навіть у статистиці. Ця релігія вважалася найреакційнішою, тому для боротьби з нею потрібно було застосовувати особливі заходи. Також висувається припущення, яке поділяють і деякі працівники облдержадміністрації, про штучне знищення архівних документів або їх таємне переховування. Щодо самих Свідків Єгови, то вони прагнули не мати на руках доказів про їхню релігійну діяльність, тому намагалися не вести ніяких записів та листування. Усі ж документи від місцевої влади (штрафні квитанції, вирок суду, відповідь на скарги тощо) свідки знищували, щоб нічого не нагадувало про переслідування, яких вони зазнали.

Однак подальше поширення релігії в області здебільшого відбувалося залізничними шляхами. Свідки Єгови з'являлися в Ірші, Коростені, Новограді-Волинському, Малині, Овручі та Олевську. Про діяльність свідків в останньому місті є документальні згадки. Першим свідком Єгови на території цього міста була *Варвара Захарівна Алексєнко* (м. Новоград-Волинський), яка приїхала сюди з Казахстану до рідної матері. У місті, як зазначено в документі [11], Варвара „настойчиво проповідувала учение «общества свидетелей Иеговы»», за що була затримана, а потім і ув'язнена на три роки спочатку в Житомирській, а потім і в Харківській в'язниці.

Сьогодні Свідки Єгови – одні із зареєстрованих громад області. Станом на 1 січня 2005 року тут діяло 13 громад цієї конфесії в різних куточках області, а станом на 1 січня 2004 року чисельність Свідків Єгови на Житомирщині становить 1 402 чол. Історія Свідків Єгови на Житомирщині вже триває близько вісімдесяти років. За цей період конфесія досить сильно виросла, витримавши різноманітні переслідування. В основному, в Житомирській області застосовувалися ті самі методи боротьби, що й у всій Україні, хоча були і свої особливі засоби впливу. За висловом С. Головащенко, „опозиційно налаштовані щодо радянського режиму, Свідки Єгови **створили чи не найзгуртованіший осередок релігійного підпілля в СРСР**” [12] (виділ. Автора. – **К.Б.**). Саме наполегливий захист Свідками Єгови своїх принципів і норм сприяв боротьбі за свободу совісті та демократії в нашій країні, що привело до легалізації багатьох конфесій. Сьогодні прихильники цієї конфесії знані своєю проповідницькою роботою, добропорядністю та чесністю. Беручи до уваги все вищевикладене, можна сказати, що своєю історією Свідки Єгови підтвердили слова Арістотеля, який свого часу зауважив: „У спотвореній державі хороша людина є поганим громадянином, а у правовій – гарним” [13].

- 1 Досить поширена назва, яка узгоджується з біблійною традицією вважати співвіруючих членами своєї духовної сім'ї. Але говорячи про „братів” у Свідків, також розуміють тих, хто бере на себе керівництво як у громаді, так і в організації в цілому.
- 2 Призначений філіалом (релігійним центром Свідків Єгови) уповноважений, який здійснює нагляд за проповідницькою та організаторською роботою в районі (15–30 громад) або області (10–15 районів).
- 3 Підтвердження (в тому що релігійна громада в м. Житомирі належить до Управлінського бюро Свідків Єгови), 28.08.1993 р.
- 4 Єдине офіційне релігійне свято, яке щорічно відзначають Свідки Єгови для спомину смерті Ісуса Христа. Припадає на перший повний місяць після весняного рівнодення.
- 5 Даних про те, коли відвідувачі цієї групи стали членами Товариства Свідків Єгови, достовірно не відомо.

1. Блаженні милосердні, бо такі будуть помилувані // Вартова Башта, 1926. — 1 липня.
2. Лубський В., Козленко В., Лубська М., Севрюков Г. Історія релігій. — К.: Тандем, 2002. — С. 602.
3. Іващенко О.М., Поліщук Ю.М. Житомирщина шляхами історії. — Житомир: Видавництво „Полісся”, 1997. — С. 119.
4. Молодик В.В., Цвік Г.В. Німці та їх поселення на Радомишльщині // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник. — Т. 18 / Відп. редактор М. Ю. Костиця. — Житомир: Видавництво “Волинь”, 1998. — С. 146. — (Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”).
5. Кун В. Происхождение волыньских немцев // Родина Волынь: Статті и воспоминания о жизни и деятельности немцев на территории современных Житомирской, Ровенской и Волынской областей Украины. — Т. 17 / Сост. Н.А. Арндт, Г.П. Мокрицкий. — Визентхайд – Житомир: Издательство «Волинь», 1998. — С. 13–19. — (Серия «Труды Житомирского Научно-краеведческого общества исследователей Волини»); Арндт Н.А. Известная фарфоровая фабрика и евангелическая община в Корце // Родина Волынь: Статті и воспоминания о жизни и деятельности немцев на территории современных Житомирской, Ровенской и Волынской областей Украины. — Т. 17 / Сост. Н.А. Арндт, Г.П. Мокрицкий. — Визентхайд – Житомир: Издательство «Волинь», 1998. — С. 19. — (Серия «Труды Житомирского Научно-краеведческого общества исследователей Волини»).
6. Щорічник Свідків Єгови 2002. Розділ Україна. — Зельтерс: Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур, 2002. — С. 122.
7. Жилук С.І. Сектанти України та Волині в 20-х роках ХХ ст. // Житомирщина на зламі тисячоліть: Науковий збірник „Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 21 / Відп. ред. М.Ю. Костиця. — Житомир: М.А.К., 2000. — С. 162.
8. Вартова Башта. (англ.). — 1951. — 1 квітня. — С. 214—218.
9. ДАЖО. — Ф. Р-4994. — Оп. 2. — Спр. 73. — С. 122.
10. Грабовський В. Фарисеї // Радянська Житомирщина. — 1983. — 26, 28 січня.
11. Справка о деятельности иеговистов на территории Олевского района Житомирской области, 17 июля 1973 г.
12. Головащенко С. Історія християнства. — К.: Либідь, 1999. — С. 291.
13. Яковлев А.Н. / Материалы «круглого стола» «Операция „Север” 50-летие высылки верующих в Сибирь»; Одинцов М. И. Совет Министров СССР постановляет: «выселить навечно!»: Сборник документов и материалов о Свидетелях Иеговы в Советском Союзе (1951–1985 гг.). — М.: Объединение исследователей религии, Арт-Бизнес-Центр, 2002. — С. 77.

SUMMARY**Berezhko Constantine****The author of the publication analyses historical development of religious faith of Jehovah’s Witnesses of Zhytomyr region.**